Luiza Barcan
Alexandru Nancu

Biserica de lemn Sfântul Nicolae din cătunul Cărpinișu, sat Angheleşti, comuna Pietrari, județul Vâlcea* (II)

Istoria Bisericii de lemn *Sfântul Nicolae* din Angheleşti-Cărpinișu

Ca și alte monumente de acest tip din zona de nord a Olteniei, mica biserică de lemn din cătunul Cărpinișu, sat Angheleşti, comuna Pietrari, avea până în anul 2009 o istorie nebuloasă. Confuzia și inadvertențele erau adâncite de datele inexacte ori contradictorii prezente în puținele catagrafii, repertorii sau studii care o menționează. Prin forma și planul lui mai puțin întâlnit astăzi, lăcașul a atras, de-a lungul timpului, atenția câtorva istorici, cum se va vedea în continuare.

În prezent, după ce lucrările de restaurare au condus la descoperirea pisaniilor originale și a unor detalii morfologice și structurale ale monumentului, s-au clarificat cele mai multe dintre aspectele legate de etapele ctitoririi ei. În lipsa mai multor documente de la începutul veacului al XVII-lea, proveniența lăcașului, strămutat a doua oară în cătunul Cărpinișu al satului Pietrari, rămâne încă incertă.

Vom încerca în continuare, înainte de a prezenta rezultatele cercetării noastre, o trecere în revistă a studiilor și documentelor publicate până în prezent, unde apare menționată biserica de lemn de la Angheleşti-Cărpinișu. Pe de o parte, în semn de apreciere față de istoricii care n-au trecut cu vederea monumentul, iar pe de altă parte, pentru a clarifica, pe cât posibil, istoria lui.

Un foarte aplicat studiu dedicat bisericilor de lemn din centrul piemontului getic, semnat Ioana Cristache-Panait și deja menționat în primul capitol al monografiei, se oprește destul de insistent și asupra bisericii cu hramul „Sfântul Nicolae" din Cărpinișu. Cu o intuiție științifică remarcabilă, autoarea datează monumentul în veacul al XVII-lea: „la bisericile de veac XVII, cu pronaos supralărgit (Grămești, Cărpiniș-Pietrari, Cotmeana-Popârtești), pentru a se obține aceeași deschidere a bolții unice a navei, s-a recurs la mai multe grinzi pentru planul de naștere din pronaos"[1]. În mod cert, cercetătoarea ia în calcul pentru această datare tipologia planime-

* Biserica figurează în *Lista Monumentelor Istorice* având codul de clasificare VL-II-m-B-09869.

1 Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 41.

trică de sorginte arhaică a bisericii: navă cu altar și pronaos pentagonal, precum și absența pridvorului[2]. În același timp, studiul în discuție semnalează inexactitatea datării la 1810 a bisericii de lemn din Cărpinișu: „pentru Vâlcea amintim întâi biserica de la Cărpiniș-Pietrari, cu începuturile începătoșate, anul 1810 fiind al unei renovări târzii, căci urmele unei inscripții de veac XVIII, roasă de vreme, se mai deslușesc pe o bârnă a naosului"[3].

Un al doilea studiu, dedicat explicit bisericii în discuție, deja citat, îi aparține lui Andrei Pănoiu. Istoricul consideră lăcașul ca fiind „unul dintre cele mai interesante monumente de arhitectură vâlceană", îl atribuie ctitorului „Popa Matei din Genuneni" și îl datează 1810, după anul greșit citit, scrijelit pe latura de sud-vest a pronaosului (la dreapta intrării în biserică)[4]. Anul corect inscripționat pe acea grindă este (7306)1797-1798.

De asemenea, studiul său vorbește despre o strămutare a lăcașului la Pietrari din zona satelor Tomșani, Foleşti sau Genuneni, fără a se ști o dată precisă a acestei operațiuni. Andrei Pănoiu apreciază totuși că strămutarea s-ar fi făcut înainte de 1845, „judecând după stilul fragmentului de pictură din tabloul cu moartea de pe fațada de vest". Presupunem că se referă la evenimentul tencuirii și pictării bisericii la mijlocul secolului al XIX-lea, posibil după și nu înaintea strămutării. Autorul apreciază calitatea foarte îngrijită a execuției bisericii și remarcă planul „în formă de navă, cu absida altarului hexagonală, retrasă simetric de o parte și de alta, fără proscomidie sau diaconicon, cu pronaos absidat, tot hexagonal, având însă o deschidere mai largă decât cea a naosului". Și, mai spune el, biserica e „în mod neobișnuit", concepută fără pridvor, trăgând apoi concluzia că e vorba despre un „unic exemplar de acest fel păstrat pentru zona de la sud de Carpați"[5].

În ce privește datarea bisericii de la Pietrari – Angheleşti, Radu Creţeanu o trece în lista sa cu biserici de lemn din Vâlcea la monumente din zona C, de tipul III-IV (cu pronaos poligonal, supralărgit), ca fiind ridicată la 1810[6]. La stabilirea acestei date ca an al ctitoririi bănuim că a contribuit repertoriul lui I. Popescu Cilieni, lucrare pe care Radu Creţeanu spune că a folosit-o adesea[7]. La pagina 32 a lucrării sale, preotul Cilieni consemnează două biserici de lemn în Pietrarii de Jos, ambele cu hramul „Sfântul Nicolae", sfințite pe 6 decembrie, doar că una e făcută de „popa Matei ot

2 Prezența pridvorului la biserica de lemn din Grămești, ctitorie a Mitropolitului Ștefan de la 1664, este o excepție în cazul lăcașelor de cult vâlcene datate în secolul al XVII-lea.

3 *Ibidem*, p. 40.

4 Andrei Pănoiu, *op. cit.*, p. 70.

5 *Ibidem*, pp. 70-72.

6 Radu Creţeanu, „Bisericile de lemn din Vâlcea", în *Mitropolia Olteniei*, nr. 1–3, ianuarie – martie 1981, Craiova, pag. 109.

7 I. Popescu-Cilieni, *op. cit.*

Genunenii în anul 1810" şi se află în mahalaua Cărpinişu, iar cealaltă e ctitorită de „Anghel, de Pătru i Stan Moghină şi ceilalţi enoriaşi, în anul 1737". Monografia satului, după cum semnalam în capitolul dedicat preoţilor şi bisericilor din Pietrari, răstoarnă situaţia cu 180 de grade, dând ca dată a ctitoririi Bisericii Sfântul Nicolae Cărpinişu anul 1737.

Eparhia Râmnicului şi Argeşului notează şi ea existenţa unei „biserici filiale cu hramul Sfântul Nicolae", în Pietrarii de Jos, comuna Pietrari, construită la 1810[8].

Repertoriul lui Nicolae Stoicescu consemnează la rândul său două biserici de lemn în Pietrarii de Jos, ambele cu hramul „Sfântul Nicolae", una de la 1810 şi una de la 1737[9].

Presupunem că sursa datării, mai recente, la 1737, a monumentului o reprezintă inscripţia, destul de deteriorată de altfel, aflată pe peretele exterior de sud al naosului şi unde poate fi descifrat aproximativ anul 7245 (1736–1737). Această dată e preluată şi de „Catalogul bisericilor din judeţul Vâlcea", aflat la Direcţia Judeţeană pentru Cultură, Culte şi Patrimoniu Cultural Naţional, apărând identic şi pe Lista Monumentelor Istorice a Institutului Naţional al Monumentelor Istorice (INMI).

Cum arătam şi în capitolul dedicat istoriei Pietrarilor, există un document de arhivă, de la 1781, (documentul nr. 854 publicat în *Comori arhivistice vâlcene*) care sugerează existenţa Bisericii de lemn *Sfântul Nicolae* în cătunul Cărpinişu: diata redactată de popa Pătru din Pietrari prin care Ion, fiul popii Gheorghe din Pietrari de Jos lasă, între altele, fiicei sale Maria, „10 stânjeni din codrul de la Cărpiniş (s.n.), livada Zăpozii, un răzor de vie de către coastă, pomii şi doi stânjeni din săliştea de la biserică (s.n.)".

Tocmai sărăcia surselor scrise şi lapidaritatea informaţiilor cuprinse în ele au condus la confuzie în privinţa datării majorităţii bisericilor de lemn, dintre care protagonista noastră nu face excepţie. Datele privind viaţa acestei ctitorii moşneneşti de-a lungul timpului sunt puţine şi extrem de sumare. Probabil cel mai vechi înscris unde ea apare explicit menţionată este cel de la 1815–1816, prezentat în capitolul despre preoţii şi bisericile Pietrarilor, de unde aflăm numele preotului Ioan Cazacu, slujitorul bisericii la acea dată.

Cel mai bine şi mai convingător, însă, despre Biserica *Sfântul Nicolae* din cătunul Cărpinişu, sat Angheleşti, comuna Pietrari, ne-a vorbit ea însăşi atunci când a primit să fie dezvelită de podoaba ei de pictură, desfăcută şi transportată la Muzeul Satului Vâlcean pentru a fi readusă la viaţă.

Un demers la fel de important ca şi restaurarea propriu-zisă l-a repre-

8 *Eparhia Râmnicului şi Argeşului*, Râmnicu Vâlcea, 1976, vol. II, pag. 931.

9 Nicolae Stoicescu, *op. cit*, p. 480.

zentat descifrarea celor șapte inscripții[10] găsite în interiorul și la exteriorul bisericii, dintre care, cele mai spectaculoase sunt, fără nici un dubiu, cele două pisanii „dezgropate" de sub stratul de pictură care împodobea timpanul dintre pronaos și naos.

Prima pisanie descifrată este cea încrustată pe mijlocul masivei grinzi ce desparte cele două spații de cult. Ea sună astfel: „† s5 s5 4ie c5 sau f5cu(t) v5 dni iwn costandin5 voivod5 // sau sovr53it m(s)(ț)k decevrie i dni 31 a w f5cu popa vasilie // su satu(l) v5 le5t -zrxd pi(s) davi(d) me4e(r) wgnk ionu" († să să știe că sau făcu(t) vă dni ion kostandina voevodă // sau sovrașit m(s)(ț)ea dechebrie 8 dni și a o făcu popa vasilie // cu satu(l) vă leto 7164 pis davi(d) mește(r) ognea ionu), în traducere: „† Să se știe că s-au făcut în zilele <lui> Ion (sic) Constantin voievod, s-au săvârșit <în> luna decembrie 8 zile și a o (sic) făcu popa Vasilie cu satul la anul 7164 (1655). A scris David. Meșter Ognea Ionu".

O formulare concisă care cuprinde în ea, pe lângă surprinzătoarea dată a ctitoririi bisericii, (8 decembrie 1655, în timpul scurtei domnii a lui Constantin Șerban), numele unui preot (ctitor împreună cu satul al lăcașului, popa Vasilie), numele pisarului (David) și, ceva rarisim întâlnit în epocă, un nume de meșter constructor de biserici: Ognea Ion. Am putea presupune, în lipsa altor informații, că numele lui Ognea Ion este cel mai vechi nume de meșter de biserici, atestat, până în prezent în județul Vâlcea[11].

Având în vedere că puțini oameni știau să scrie în acea perioadă, știința de carte fiind un apanaj al fețelor bisericești, putem presupune că David (chiar și numele o sugerează) era un monah priceput într-ale săpării inscripțiilor în lemn, probabil trăitor într-o mănăstire învecinată. Remarcăm, totodată, că pisania e redactată în românește, cu caractere chirilice, păstrând și câteva formule slavonești, fiindcă limba română nu poseda la acea dată echivalente pentru formule ca: „vă dni" („în zilele"), „mesețea" („luna"), „pis" („a scris").

A doua ctitorire a bisericii de lemn din Cărpinișu-Anghelești, fiindcă vom vedea în continuare că ea a fost adusă în satul unde popa Vasilie și obștea o reclădesc, se petrece în timpul celei de a doua păstoriri a mitropolitului Ștefan I al Ungrovlahiei (1655 – 1668)[12] și în timpul episcopatului la Râmnic al lui Dionisie al III-lea (1653 – 1657). Dată fiind vechimea celei de a doua ctitoriri a bisericii de lemn de la Cărpinișu-Anghelești, o punere a lăcașului în contextul ctitoricesc al epocii respective ni se pare utilă.

10 Descifrarea a fost realizată de Alexandru Nancu, cu sprijinul slavistului Ion Soare.

11 Într-o notă a studiului său, Radu Crețeanu atestă, abia din secolele XVIII-XIX, câteva nume de meșteri constructori de biserici pe: Barbu, Matei și Constandin, la 1774, pe Badea, Matei și Constandin (probabil aceiași) la Moșteni, în 1776, pe Ion, Gogu, Nicula, Sandu, la Sutești, în 1780, pe Radu Crucerul și Radu Simionescu la Viișoara în 1806 și pe Constandin la Nețești în 1824. (Radu Crețeanu, *op. cit.*, p. 108, nota 20).

12 Prima păstorire a mitropolitului Ștefan I, întreruptă de răscoala seimenilor, a avut loc între 1648 – 1653.

În perioada imediat următoare morții lui Matei Basarab, urmat la tronul Țării Românești de Constantin Șerban (Cârnul), ridicarea de lăcașe de cult continuă. Anul 1655 este cel al punerii pietrei de temelie și al începerii construcției Mitropoliei din București, târnosite în 1658, în timpul mitropolitului Ștefan I. La târnosirea bisericii mitropolitane, ridicate la inițiativa și cu efortul domnitorului Constantin Șerban și al Domniței Bălașa, participă episcopii Râmnicului și Buzăului, precum și patriarhul Macarie al Antiohiei[13], prezent în epocă și în Oltenia de nord, chiar în zona Hurezi, după cum atestă câteva documente (actul datat 30 iunie 1657[14] și hrisovul din 22 mai 1658[15]). Mitropolitul Ștefan este, la rândul său, ctitor al bisericii de lemn monument istoric de la Grămești – Costești (Vâlcea), în 1664. Cu atât mai surprinzător este să vedem că acest lăcaș, considerat a fi cel mai vechi construit din lemn, atestat în nordul Oltenei, e acum devansat cu nouă ani de biserica de lemn de la Cărpinișu-Angheleşti. Perioada în discuție, reflectată în câteva documente aflate la Arhivele Statului din Râmnicu-Vâlcea, atestă interesul domnitorului pentru moșiile mănăstirești și față de prosperitatea acestora. Un act de la 25 iunie 1654 (7162) arată cum Constantin Șerban întărește Mănăstirii Bistrița și egumenului Vasilie satul Costești din Vâlcea[16]. Un alt act, datat 18 septembrie 1655, arată că același domnitor întărește Mănăstirii Cozia și egumenului Ioan stăpânirea asupra satului Călinești[17].

Emulația spirituală și elanul ctitoricesc din epoca și zona în discuție sunt, așadar, în ciuda climatului politic instabil[18], propice apariției într-o comunitate de țărani moșneni, a unei biserici de lemn reprezentative.

Revenind la pisania găsită pe mijlocul grindei bisericii de lemn de la Cărpinișu-Angheleşti, remarcăm că, din nefericire, ea nu conține nici o informație legată de numele satului unde ea este ctitorită și nici despre hramul ei.

Descoperirea acestui indubitabil document de atestare n-a fost însă singura surpriză prilejuită de extragerea stratului de pictură de pe timpanul dintre pronaos și naos. A urmat o a doua. Pe aceiași grindă, la capătul ei dinspre sud, a apărut de sub tencuială o a doua pisanie, mai ștearsă, scrisă

13 I.D. Trajanescu, „Mitropolia din București" în B.C.M.I., anul V, fasc. 20, octomvrie/decemvrie 1912.

14 În act se arată că patriarhul Macarie al Antiohiei și al întregului Apus poruncește cămărașilor de la Ocnele Mari să nu mai folosească țiganii de la Râmnic și din alte părți, ci să folosească numai țigani de ai mănăstirii care locuiesc la ocnă și care își vor da Mănăstirii Cozia dajdiile cuvenite; (*Tezaur Medieval Vâlcean*, Ms. 102, f 421 v – 422, p. 194).

15 Macarie, Patriarhul Antiohiei, al Siriei, al Araviei, al Chilichiei, al Eviriei și al Antiohiei", fiind împuternicit de Mihnea voievod, judecă împreună cu Mitropolitul Ștefan și Ignatie pricina lui Preda și a lui Dima, nepoții logofătului Stanciu din Cârstănești. (în *Tezaur Medieval Vâlcean*, Ms 150, f. 108-108 v, p. 196).

16 Documentul 519, în *Tezaur Medieval Vâlcean*, p. 184.

17 *Ibidem*, documentul 524, p. 188.

18 Între aprilie 1654 – octombrie 1688 se succed în Țara Românească nu mai puțin de nouă domnii.

mai frust și mai dezordonat care amestecă litere cursive cu majuscule[19]. Ea sună astfel: †S5 S<5> (4)IK C5(N)<D>U A(U) FOSTU M(I)LT(U)M BOJIE6 TR(U)I} I DINTIU F<5SUT5> // A2EST5 S(N)T5 BI(S)E5RIC5 S4N(I) H(R)AMU VE(L) }A(R)(I) COS(T)DIN <I> ELIN5 (†să s<ă> (șt)ie că(n)<d>u a(u) fostu m(i)lt(u)m bojieiu tr(u)iți dintiu f<ăcută> // acestă c(n)tă bi(s)earică sștn(i) h(r)amu ve(l) ța(r)(i) cos(t)(d)in <i> elina), în traducere: „†Să se știe cân<d> au fost cu mila dumnezeiești troițe dintâi f<ăcută> // această sfântă biserică sfințită în hramul Marilor Împărați Constantin și Elena".

Această pisanie conține unele formule slavonești care se regăsesc în mediile culte din epocă (mânăstiri, cancelarii domnești, curți ale marilor boieri). În acest sens remarcăm calchierea unei expresii coborâte parcă din hrisoave: „M(I)LT(U)M BOJIE6 TR(U)I}I" (milostium bojeiu truiți), în traducere: „din mila Dumnezeiești Treimi". O a doua astfel de formulă este: „S4N(I) H(R)AMU VE(L) }A(R)(I) COS(T)DIN <I> ELIN5" (sașteni hramu velikii țarii costandin i elina), în traducere: „sfințită <în> hramul Marilor Împărați Constantin <și> Elena".

Atât ca poziționare[20], cât și ca aspect lingvistic, a doua pisanie se arată a fi considerabil mai veche decât prima, sugerând că prima ctitorire a bisericii a avut loc înainte de 1655, într-un alt loc, cel mai probabil în spațiul unei mănăstiri, al unui schit sau al unei curți boierești. Având în vedere că, supusă unei îngrijirii medii, o biserică din lemn de stejar ca cea de față rezista, fără o reparație capitală, între 60-80 de ani, putem presupune că biserica de la Cărpinișu-Angheleşti datează, în forma ei inițială, din ultimul sfert al veacului al XVI-lea. E știut că bisericile mai multor mănăstiri sau schituri din zona Horezu sunt rectitorite din zid, după ce inițial existaseră ca biserici din lemn (exemple notabile sunt: biserica Mănăstirii Arnota de la 1634, biserica Mănăstirii Surpatele, ctitorie a boierilor Drăgoești în jurul anului 1520[21], biserica având hramul Nașterea

19 Descifrarea acestei a doua inscripții a fost și mai anevoioasă, datorită faptului că în extremitatea dinspre sud a grinzii-suport ciopliturile practicate în vederea tencuirii erau mult mai dese, uneori chiar suprapuse. Această stare de fapt a necesitat o muncă deosebit de laborioasă și îndelungată de recuperare a fragmentelor detașate și de reconstituire a suprafeței inscripționate. Un alt obstacol de depășit a fost acela că extremitățile grinzii prezentau un proces avansat de eroziune și defibrare a lemnului, mai cu seamă în porțiunea pisaniei celei mai vechi, unde lemnul se afla pe alocuri chiar în stare pulverulentă, necesitând un tratament special de fixare.

20 Pisania a doua se întinde pe o distanță de mai bine de 6 cm. sub zona de îmbinare a respectivei grinzi cu dulapii ce alcătuiau în momentul dezmembrării bisericii semicalota pronaosului. Din acest fapt rezultă că, inițial, la momentul scrierii pisaniei mai vechi, grinda era considerabil mai lungă, fiind scurtată când i-a fost cioplită și o altă îmbinare în „coadă de rândunică", la a doua strămutare a bisericii în localitatea Pietrari. Probabil la a doua strămutare, pisania mai veche a fost mutilată, din ea dispărând câteva litere.

21 „Cei care s-au ocupat de istoricul Mănăstirii Surpatele împărtășesc unanim părerea că primii ctitori ai unui edificiu religios pe moșia Câinești lor, ridicat la începutul secolului al XVI-lea, au fost popa Frâncu din Costești, împreună cu fiii săi Tudor și Stanciu, în preajma anului 1520. Aceștia vor purta numele de boierii Drăgoiești prin Tudor, grămătic, ajuns apoi mare dregător în divanul țării în vremea lui Neagoe Basarab" (Doru Căpătaru, *Istoria Mănăstirii Surpatele*, Ed. Kitcom, Râmnicu Vâlcea, 2008, cap. „Ctitorii cei bătrâni ai Mânăstirii Surpatele", p. 26)

Domnului a Schitului Jgheaburi ridicată din lemn la 1610 și apoi refăcută la 1640[22]). Oare nu una dintre acestea este biserica de față, dăruită în momentul construirii alteia noi, unei comunități moșnenești din apropiere spre a deveni biserică de sat? E binecunoscut faptul că respectând vechile rânduieli, niciodată elementele componente ori odoarele unei biserici de lemn nu erau distruse, nici folosite pentru o construcție laică, ci refolosite și integrate într-o altă biserică. O ipoteză incitantă!

La înlăturarea tencuielii s-a observat că dulapii originari ai timpanului ce actualmente desparte pronaosul de naos, pe partea dinspre pronaos, prezentau o serie de eroziuni și defibrări specifice expunerii îndelungate, cândva, la intemperii. Aceasta sugerează că, inițial, acest perete, pe care se găsește și grinda inscripționată cu pisania cea veche, constituia partea exterioară a bisericii care, inițial avea doar naos și altar. Structura aceasta corespundea nevoilor cultice din mănăstirile sau schiturile veacului al XVI-lea ori celor de cult privat al familiilor boierești de prim rang.

Din nefericire, dacă din pisania de la 1655 este omis numele satului unde biserica de lemn este rectitorită de popa Vasilie cu obștea moșnenească, în pisania mai veche este omis anul ctitoririi, eventualele nume ale ctitorilor și, de asemenea, locul de proveniență. Aceste lacune au îngreunat cercetarea. Singura informație clară este cea legată de hramul originar pe care-l purta biserica în locația ei inițială: Sfinții Împărați Constantin și Elena.

S-a crezut până de curând că Biserica de lemn Sfântul Nicolae a fost ctitorită la Pietrari, la începutul secolului al XIX-lea (1810). Ulterior, a fost avansat anul 1737 ca an al ridicării ei pe moșia moșnenească de la Cărpinișu-Angheleşti, neținându-se seama de elementele care indicau strămutarea ei din alt sat. Acestea sunt evidente. E vorba despre numerotarea prin crestare cu dăltița (I, II, III, IIII, IIIIII etc.) a majorității părților componente ale lăcașului. La demontarea edificiului s-a observat că el a fost de fapt strămutat de două ori. Și asupra acestui aspect vom reveni în detaliu în capitolul următor.

Atribuirea ctitoririi acestei biserici, fie lui „popa Matei ot Genuneni", fie lui „Anghel, Pătru și Stan Moghină" se dovedește nefondată. Cercetarea de arhivă ne-a arătat că la 1810 numele de Moghină exista într-adevăr, însă în Pietrarii de Sus. Un act aflat la Tribunalul județului Vâlcea vorbește despre o tranzacție cu rachiu între moșnenii Pietrarilor între care Moghină se arată a fi un adevărat clan.[23] Un document, de la 1729 (7237), amintește chiar un Stan Moghilă, (nu Moghină) pus ca martor în chestiunea unei împroprietăriri[24]. N-ar fi de aceea imposibil ca cineva din acest neam, evident înstărit, să fie ctitorul unei biserici cu hramul Sfântul Nicolae, în Pietrarii de Sus, despre care de altfel vorbesc catagrafiile și repertoriile deja menționate. Nu e vorba însă despre biserica Sfântul Nicolae din cătunul Cărpinișu. Cea mai bună dovadă de care dispunem în acest moment o reprezintă cea de a

22 Întru slava Sfinţitei Troiţe, făcutu-s'au acest sfânt schit în vechime, în zilele lui Radu Negru Vv., de lemn, cu hramul Vovidenia a Maicii Domnului, leat 1610 și al doilea s'au făcut de Matei Logofăt în zilele lui Matei Vv. Basarab, leat 1640, iar acum din mila lui Dumnezeu s'a îndemnat Sf-sa popa Andronescu ot Cacova și Sf-sa popa Ioan ot Cheia, veri fiind au zidit din temelie și înfrumusețând-o cu zugrăveală, după cum se vede în chinovie, fiind ruinată. (...) Și s'a săvârșit la leatul 7335 (1827), Maiu 8. (Meletie Răutu, *Monografia ecleziastică a județului Vâlcea*, Râmnicu Vâlcea, 1908, p. 102).

23 Ion Moghină, Păun Anghelescu, Ion Ivănescu, pârcălabul Ion, fiul lui Ștefan Moghină, Apostol Moghină, Constantin Gagea, Dumitru Moghină, Din Stroescu, Nicolae Ciocan, Din Dilea și Nițu Stăiculescu din satul Pietrari de Sus se obligă să-i dea lui Alecsandru Olănescu din Olănești 240 vedre de rachiu primind 30 lei, socotind vadra câte 50 parale. (dosarul 710/1835, f:16, rez., în *Acte documentare vâlcene – catalog de documente 1404-1816*, Ed. Conphys, Râmnicu Vâlcea, 1999, p. 74, volum întocmit de Corneliu Tamaș, Ion Constantin Vasile)

24 Documentul 1729 (D1, I/4, în *Comori arhivistice vâlcene*, p. 62)

treia inscripție descifrată, aflată pe o grindă exterioară a peretelui dinspre sud al naosului. Textul ei sună astfel: „†E(U) GER(G) S5 S5 4IE C A<(M)> F5C(U)T C(U) M+NA M8 SIN(U) POPI VA(L)C(U)L(U)I // V5 LKT(U) -ZSM[E?]" („†eu gher(ghe) să să știe c a<(m)> făc(u)t c(u) mâna mia cin(u) popi va(l) c(u)l(u)i // vă leat(u) 724[5?]"), în traducere: „†Eu Gherghe, să se știe c-am făcut cu mâna mea, fiul popii Vâlcului, la anul 7240 (sau 7245) (1730–1731 sau 1736–1737). Iar în continuarea acestei inscripții, o alta, scrisă de altă mână, notează: „31 A2I(A) MA(U) +GRO(P)<A>T(U)... adică: „și aci(a) ma(u) îngro(p)<a>t(u) ...".

Arătam în capitolul dedicat bisericii și preoților din Pietrari că preoția se transmitea în respectivul sat de la tată la fiu. Avem aici o bună dovadă a invocării acestei realități de veac XVIII. Ghe(o)rghe, fiul popii Vâlcu este, după cum se consemnează foarte lapidar, ctitorul din jurul anului 1730 al bisericii Sfântul Nicolae din cătunul Cărpinișu. Anul celei de a doua strămutări a bisericii este neclar din pricina stilului laconic al scrierii inscripției și în special al literelor care-l formează[25]. El poate să fie ori 1730–1731 ori 1736–1737, inscripția neprecizând și luna, omisiune care, în cazul calendarului bizantin, dă o eroare de plus sau minus un an. Probabil că această inscripție a stat la baza datării bisericii la 1737 în unele repertorii. Deși nu se precizează, e foarte probabil ca acest Gherghe sau Gheorghe să fie el însuși preot. Un argument viabil îl reprezintă descoperirea prilejuită de descărcarea arheologică efectuată la Cărpinișu-Anghelești, pe locul unde s-a aflat până în toamna lui 2009 biserica de lemn Sfântul Nicolae. Arheologul Mariana Iosifaru a găsit în dreptul peretelui de sud al bisericii, exact sub inscripția „și aici(a) ma(u) îngro(p)<a>t(u) un mormânt de preot[26]. Al doilea argument că Ghe(o)rghe din inscripție era preot îl reprezintă deja știuta realitate că bisericile de sat erau ctitorii ale obștii și ale preotului local. Iar al treilea argument, cel mai „tare", l-ar putea constitui cele două acte testamentare (diate) datate 1781, deja pomenite, ce-l au ca semnatar pe „popa Ion, fiul popii Gheorghe din Pietrarii de Jos". În primul testament, acest popă Ion lasă între alte bunuri, Mariei, fiica sa, „10 stânjeni din codru de la Cărpiniș, livada Zăpozii, un răzor de vie de către coastă, pomii și doi stânjeni din săliștea de la biserică". E limpede acum că la Cărpinișu se afla măcar o parte din moșia familiei de preoți din care provine popa Ion, fiul popii Gheorghe, că după îndemnul episcopului Climent, preoții din Pietrari, printre care și Gheorghe, ctitoresc pe

25 M-ul care formează cifra zecilor, fiind intersectat de un alt semn ce poate fi la fel de bine citit ca un E legat de precedentul M sau o ca o eroare de scrijelire.

26 Pe toracele scheletului s-au găsit o cruce de lemn și resturile unei Scripturi. După această cutumă sunt înmormântați și astăzi preoții.

moșia părintească. Anul redactării celor două testamente[27], 1781, ne arată ca foarte posibilă descendența popii Ion din popa Gheorghe, ctitorul bisericii de lemn din cătunul Cărpinișu, parte a moșiei lor, în jurul anului 1730. Mai mult, putem astfel reface o întreagă genealogie preoțească pe meleagurile Pietrarilor. Dacă preotul Gheorghe era fiul „popii Vâlcului", iar Ion e fiul preotului Gheorghe, ctitorul, atunci avem deja trei generații de preoți într-o familie moșnenească din Pietrarii de Jos, pe numele ei Vâlcu. Numele de Vâlcu îl regăsim în documentele ce privesc viața satului Pietrari încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea[28]. E vorba, din nou, despre o familie cu stare. În cazul când biserica e rectitorită în cătunul Cărpinișu al Pietrarilor de Jos la anul 1737, înseamnă că evenimentul are loc în timpul păstoririi mitropolitului Ștefan al II-lea (1731 – 1738) și a episcopului Climent (1735 – 1739), fapt probabil, ținând seama de felul în care acest al doilea vlădică încuraja ridicarea de biserici, pe moșia părintească, în chip deosebit. Dacă lucrurile stau așa, am putea avansa ipoteza că Ghe(o)rghe nu e altul decât popa Gheorghie, zugravul de la schitul Pietrari, ce înfrumusețează lăcașul ctitorit de Climent, împreună cu fratele lui Andrei și cu Danciu Filip[29]. Același popă Gheorghie zugrav apare pomenit ca pictor și la Mănăstirea Titireciu din Ocnele Mari, la bolnița Episcopiei din Râmnicu-Vâlcea, precum și la alte biserici din județ. E, prin urmare, un personaj important al epocii și al locului, un apropiat al episcopului Climent. Mai mult, e cu siguranță unul dintre cei care se pricep să scrie. Sperăm că alte documente, ce se vor găsi în viitor, vor clarifica mai bine această istorie.

Dacă, dimpotrivă, biserica e rectitorită între 1730–1731, fapt deja mai puțin probabil, urmărind argumentația de mai sus, atunci evenimentul are loc în timpul păstoririi episcopului Inochentie (1728–1735).

O a cincea inscripție a fost descoperită sub tencuială pe o grindă a semi-cupolei pronaosului. Ea sună astfel: „v<5> <le5t> -ztnd // s<5> t<e>ncuie4e", (v<ă leat> 7354 // s<ă> t<e>ncuiește), în traducere: la anul 1845–1846 // se tencuiește. Aflăm în felul acesta și anul debutului unor noi intervenții asupra lăcașului, de această dată mai puțin benefice. Cu ocazia respectivei „renovări" este lărgit și înălțat spațiul de trecere dintre pronaos și naos, precum și golul ușilor împărătești și diaconești prin

27 În a doua diată, datată 10 aprilie 1781, se precizează: „Popa Ion, fiul popii Gheorghe din Pietrari de Jos, lasă copiilor moșia sa părintească și de cumpărătură. Împarte toată moșia sa din codru, din deal, din livezi și din drum. Hotare: moșia Stoeneștilor, moșia Foleștilor, Valea Clăiței, Valea lui Dobre" (documentul 855 (DI, XLIII/19, în *Comori arhivistice vâlcene*, p. 198).

28 Într-un document de la 1666 (7174) și în altul de la 1694 (7202) apare „Vâlcu din Pietrari" prezent în acte de vânzare de terenuri. (Ms. 148, f. 74-74 v, p. 213 și Ms. 148, f. 83 v-84, p. 305, în *Tezaur medieval vâlcean*).

29 Un pomelnic de pe peretele de la proscomidie al Schitului Pietrari datat 1744–1745 consemnează: „Pomenește Doamne: / zugrafi,/ popa Gheorghie, /Andrei *brat ego* (fratele lui) / i Danciu Filip; / 7253. (inscripția nr. I 1248, în Constantin Bălan, *op. cit.*, p. 767).

tăierea și decuparea unor grinzi-cunună și a tălpilor corespunzătoare, operațiune ce afectează grav edificiul din punct de vedere structural. Este de asemenea lărgită și înălțată ușa de la intrarea în biserică, cea originară, probabil cioplită dintr-un singur buștean, fiind înlocuită cu o banală ușă din lemn de brad. Ferestrele din naos și altar sunt și ele supralărgite prin decuparea completă a două sau trei grinzi, modificare care distruge coeziunea pereților și contribuie la compromiterea structurii lăcașului. O fereastră mare a fost, de asemenea, decupată în mod ciudat pe peretele de nord al absidei altarului, imediat deasupra poliței proscomidiei.

Tot atunci pronaosul este acoperit cu un tavan în formă de semicupolă din scânduri de plop, realizat rudimentar și precar din punct de vedere structural. Se pare că tot între 1845–1846 au fost schimbate și tălpile de sud și de nord ale naosului, acestea fiind confecționate și înlocuite fără pricepere. Operațiunea respectivă a dăunat la rându-i structurii bisericii. O altă intervenție din acei ani a reprezentat-o schimbarea pardoselii al cărei nivel a fost modificat, vechea pardoseală de piatră și cărămidă fiind înlocuită cu una realizată din scânduri de brad. Din acea perioadă pare să dateze și înlocuirea unor părți importante ale cosoroabei. Din cea originală s-au păstrat doar laturile de sud-vest și cele de est și sud-est ale construcției. Din pricina folosirii unor grinzi nepotrivite ca dimensiune la înlocuirea acestor elemente ale cosoroabei, cornișa acoperișului s-a micșorat, fapt ce a condus la o mai slabă protecție a pereților și a tălpilor bisericii, cât și la modificarea aspectului general al lăcașului, acoperișul ajungând să semene cu o „căciulă căzută pe ochi". Această modificare a pricinuit și ciopârțirea perechilor de„cai" aflați la extremitatea grinzilor-cunună.

Se pare că imediat după tencuire are loc și decorarea cu pictură în frescă a timpanului tâmplei și a timpanului dintre pronaos și naos, pictură care ulterior a fost spălată și asupra căreia s-a intervenit în mai multe rânduri.

Prima tencuire realizată la 1845–1846 a presupus cioplirea cu barda a întregului interior. Ea nu a rezistat prea mult și a fost, mai târziu, urmată de o a doua, de data aceasta folosindu-se cercuiala, bătută ca suport de legătură pentru a doua tencuială care a rezistat, cu numeroase cârpeli (unele făcute mai recent cu mortar de ciment „Portland") până în 2009, anul demontării și relocării edificiului.

Biserica a fost integral văruită la exterior, cu o pastă groasă de var, excepție făcând latura de sud-vest a pronaosului unde lemnul a fost crestat și unde în anii șaptezeci–optzeci ai secolului XX încă mai puteau fi văzute fragmente pictate dintr-o scenă eshatologică reprezentând „Moartea lumii".

A șasea inscripție a fost găsită pe o grindă a timpanului pronaosului, în partea inferioară a suprafeței pictate: „·ME4ERI · GE(R)GOE D8COIU · TWM5 GEO(R)GO GEO(R)GE ·", adică: „·meșteri · gheorghoe (sic) diaconu · toma ghe-

orgho (sic) gheorghe·". Realizată cu pigment de cinabru, folosit și pentru fresca de deasupra, inscripția nu poate fi decât semnătura pictorilor care au decorat lăcașul.

În fine, a șaptea inscripție se află pe o grindă în dreapta ușii de intrare: „–ZTX WB", respectiv anul 7306 ob, adică: 1797–1798 ob (probabil o prescurtare greșită a lunii octombrie). Aceasta e inscripția greșit citită ca 1810, după care biserica a fost în mod eronat datată.

Pare evident că din a doua jumătate a secolului al XIX-lea urmează perioada de decădere a bisericii în discuție. Un document datat 1869 ne informează că mahalaua Cărpinișu (fostă Angheleşti) are 47 de enoriași, iar biserica de lemn cu hramul Sfântul Nicolae are „post de preot vacant din 1867"[30]. Iar dintr-un anuar datat 1909[31] aflăm că „biserica filială din Cărpiniș și Bârlog sunt oprite din 1905"[32].

La data relocării ei, biserica nu mai avea nici un fel de obiecte de cult, ea fiind, conform informațiilor sătenilor, spartă de hoți și jefuită în anul 2001. În acea nefericită împrejurare ar fi dispărut și ușile împărătești.

Avem informații provenite din surse cât se poate de veridice că în patrimoniul lăcașului se aflau icoane și alte obiecte de preț: o inscripție găsită pe icoana veche a Cuvioasei Parascheva ce a aparţinut bisericii Sfântul Nicolae din Cărpiniș, datată în jurul anului 1760 și descifrată de Constantin Bălan: „Pomenește Doamne, Vasili monah ot Mănăilești, ani 75; Radu Zograf"[33]. Această icoană, precum și o alta, de secol XVI cu Maica Domnului, sunt amintite de Ioana Cristache-Panait în studiul dedicat bisericilor de lemn din centrul piemontului getic[34]. Cu ocazia cercetării pe teren întreprinse de autoare în anii '80, la biserica de lemn Sfântul Nicolae din Cărpinișu-Angheleşti, ea a notat ca fiind prezente în patrimoniul bisericii următoarele odoare: o icoană mică a Sfântului Nicolae și o alta a Maicii Domnului cu Pruncul, în altar, a doua purtând semnătura lui Nicolae Zugravul și „plătită de Tinca 1851", conform inscripției, icoana Cuvioasei Parascheva (Svet Petca), cu semnătura lui Vasilie Ieromonah ot Hurezi, deja amintită, o icoană de secol XIX cu scena Deisis (Iisus Hristos între Maica Domnului și Ioan Botezătorul), o icoană împărătească a Pantocratorului înconjurat de Apostoli din 1851, semnată „Constantin sin Drăghici" și „Nicolae Zugravul ot Bunești"[35]. O parte dintre aceste icoane sunt prezente și în evidența Direcției Județene Vâlcea pentru Cultură și Patrimoniu Național.

Arhitectura bisericii

Biserica de lemn din Pietrari – Angheleşti (Cărpiniș) este construită din grinzi masive de stejar, în formă de navă, cu distribuirea obișnuită a spațiilor de cult: pronaos, naos și absida altarului. Temelia e zidită din lespezi de piatră necioplită, nelegată cu nici un fel de mortar, realizată în tehnica *zidăriei uscate*. Biserica stă pe tălpi mari de stejar, îmbinate în chertări simple, drepte, capetele acestora depășind cu mult pereții lăcașului (30-50 cm). Grinzile pereților, de lățimi considerabile (24-30 cm), sunt legate între ele cu îmbinări în

30 *Episcopia Râmnicului – Noul Severin*, dosar 35/1869, fila 20.

31 *Anuar 1909*, București, Tipografia Cărților Bisericești, pag. 228.

32 Presupunem că e vorba despre scoaterea din cult a celor două biserici amintite.

33 Documentul II 1251, în Constantin Bălan, *op. cit.*, pp. 768-769.

34 Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 56.

35 Informațiile legate de inventarul obiectelor de cult descoperite la biserica din Angheleşti-Cărpiniș, astăzi dispărute, le-am obținut cu puțin timp în urmă chiar de la doamna Ioana Cristache-Panait care a avut amabilitatea să caute și să ne pună la dispoziție fișele de observație din perioada cercetării sale de teren.

coadă de rândunică și fixate cu cuie de lemn. Altarul este decroșat față de naos, iar naosul este la rândul lui decroșat față de pronaosul lărgit. În partea lor superioară pereții bisericii se încheie printr-o *cunună* dublă; grinzile constitutive ale acestei *cununi* au la extremități console în formă de *cai*. Cei opt *cai*, cu funcție structurală și totodată apotropaică, care străjuiesc altarul, te întâmpină și la intrarea în biserică, la exteriorul pronaosului. Ei sunt ciopliți frust din grinzi masive de stejar. *Caii* altarului și ai pronaosului sunt impozanți, fiind formați din încrucișarea ultimelor două rânduri de grinzi. Ei susțin cosoroabele masive care înconjoară și leagă întreaga biserică în partea superioară.

La rândul lor, cosoroabele, îmbinate la colțuri prin chertări simple și cuie de lemn, sprijină întreaga structură a șarpantei. Căpriorii masivi, făcuți din lemn de stejar, ale căror capete, asemenea grinzilor-cunună, se încheie cu capete de *cai* ciopliți, sunt țesuți cu lanteți la fel de masivi, realizați din lemn de esență mai moale (arin, plop sau rășinoase).

Structura complexă și dispunerea neregulată a lanteților vine să asigure structurii șarpantei o bună rigidizare. Biserica era, înainte de relocare, învelită cu o șiță din brad de slabă calitate, realizată totuși tradițional, prin despicare, și bătută cu *cuie de șiță*. Poalele acoperișului erau învelite cu două straturi de șiță. Sub șița de brad care îmbrăca întregul acoperiș mai fusese aplicată o draniță despicată, din lemn de stejar, așa cum avea să se vadă la demontare, provenind de la o învelitoare mai veche pe care o avusese biserica, probabil înainte de 1800[36].

Pronaosul are o suprafață totală de aproximativ 13,40 mp, cu lungimea (axa est-vest) de 317 cm, iar lățimea (axa nord-sud) de 470 cm. Forma sa este de poligon cu laturi inegale, de fapt un octogon neregulat din care sunt folosite doar cinci laturi. Este decroșat de naos iar pe peretele său de vest se află ușa se intrare în biserică. Nu are ferestre.

În partea lui superioară pronaosul avea o semicalotă realizată rudimentar – cu siguranță că nu era opera unui meșter – din dulapi de lemn de plop îmbinați stângaci în chertări simple, așa cum avea să se constate la înlăturarea tencuielii, care a precedat operațiunea de demontare a bisericii. În partea de est dulapii care alcătuiesc semicalota pronaosului erau sprijiniți nefiresc pe un arc dublou și acesta realizat tot din lemn de plop[37]. După toate evidențele, semicalota aceasta a fost adăugată după strămutarea bisericii la Cărpiniș-Anghelești. Argumentele sunt următoarele: lipsa oricărei legături structurale a semicalotei cu semicilindrul bolții naosului, folosirea unui material lemnos de esență moale

36 Observația asupra datei se întemeiază pe constatarea că dranița de stejar, fixată acum cu cuie de fier, avea practicate o serie de orificii rotunde (5 mm. diametru) tipice sistemului de fixare prin cuie de lemn.

37 Sprijinirea se putea face mai eficient pe extremitatea vestică a semicilindrului bolții naosului.

(plop) și prelucrarea rudimentară a acestuia, lipsa oricăror semne de numerotare, în contrast evident cu restul elementelor structurale ale bisericii, pe care aceste semne sunt prezente. Se cuvine să punem în evidență, în această ordine de idei, că nenumerotate sunt și tălpile de sud și de nord ale naosului, precum și cea de vest a pronaosului care, cu siguranță, au fost la un moment dat înlocuite după strămutarea bisericii la Cărpinișu - Angheleşti și înainte de tencuirea bisericii.

Odată cu realizarea semicalotei pronaosului au fost adăugate, în partea superioară a pereților de nord și de sud, câte două grinzi pentru sprijinirea arcului dublou și închiderea diferenței astfel rezultate între grinzi și pereți.

Trecerea dintre pronaos și naos se făcea printr-un spațiu larg (235 cm). Acesta a fost realizat prin scurtarea grinzilor care constituiau peretele despărțitor, prin tăierea tălpii corespunzătoare în partea de jos, iar în partea de sus prin tăierea primei grinzi-cunună și decuparea celei de a doua. Distrugerea continuității acestor elemente structurale, alături de stadiul avansat de degradare datorată atacului biologic asupra lemnului, au condus la periclitarea gravă a integrității monumentului. De aici a rezultat deformarea întregului edificiu, stare în care acesta se afla *in situ*, la data demontării și strămutării.

Naosul are o suprafață totală de 17,26 mp, cu lungimea de 421 cm și lățimea de 410 cm. Pe peretele de sud, cât și pe cel de nord, central și simetric, se află tăiată câte o fereastră înaltă de 55 cm și lată de 38 cm. Aceste ferestre au fost supralărgite în anii 1845–1846, odată cu întreaga serie de modificări neavenite, contemporane cu tencuirea și pictarea bisericii, suferite în acea perioadă.

În partea sa superioară și pe toată lungimea, naosul este boltit, bolta de formă semicilindrică fiind realizată din dulapi de stejar ciopliți, cu lățimi variind între 25-30 cm și grosimea de 5-6 cm. Dulapii sunt sprijiniți pe timpanul dintre naos și pronaos la extremitatea vestică, iar la cea estică pe timpanul care desparte naosul de absida altarului. La centru, dulapii se sprijină pe un arc dublou sprijinit la rândul său pe o pereche de *cai* așezați *în cumpănă* pe ultimele grinzi ale peretelui de sud și de nord ale naosului. Aceiași *cai* participă în partea exterioară la susținerea cosoroabelor de nord și de sud, asigurând astfel echilibrul optim între greutatea șarpantei și cea a semicilindrului bolții.

Accesul în absida altarului e realizat prin trei goluri, corespunzătoare ușii împărătești și ușilor diaconești. Aici, la 1845–1846, în aceeași serie de modificări nefericite suferite de lăcaș, se înscrie înălțarea respectivelor goluri. Ca și în cazul accesului dintre pronaos și naos, ea s-a făcut prin decuparea tălpii corespunzătoare în partea inferioară, iar în partea superioară prin tăierea completă a primei grinzi-cunună și decuparea celei de a doua, în vederea înălțării arcadelor.

Din punct de vedere al planului arhitectural, situația bisericii Sfântul Nicolae din Pietrari – Anghelești este de cvasiunicitate în momentul de față, ea fiind unul dintre cele două monumente eclesiale din lemn fără pridvor și cu pronaosul poligonal, de pe teritoriul județului Vâlcea.

Cu ocazia mutării la Pietrari a bisericii, dulapii care alcătuiesc timpanul dintre naosul și absida altarului au fost montați fără a mai fi fixați prin cuiele de lemn ale căror orificii le-am găsit goale la demontare, fapt ce a condus la deplasarea și deformarea considerabilă a timpanului și la fragilizarea legăturii sale cu semicalota absidei altarului.

Altarul are o suprafață totală de aproximativ 8,12 mp, cu lungimea de 288 cm, iar lățimea de 320 cm. Forma sa este, la exterior, de poligon cu cinci laturi inegale. Este retras față de naos prin decroșuri în partea de sud și de nord.

Absida altarului are practicate trei ferestre, două mai mari (aproximativ 55/37 cm) dispuse pe peretele de sud și cel de est precum și o fereastră mai mică (35/25 cm) pe peretele de nord. În partea de sus, absida se închide printr-o semicalotă realizată din dulapi groși de stejar îmbinați în *cozi de rândunică* înclinate progresiv, care asigură autoportanța structurii, nemaifiind astfel nevoie de folosirea sistemului de arce. Structura semicalotei este așezată pe cele cinci laturi ale absidei și se sprijină în partea superioară pe timpanul care desparte naosul de absida altarului.

Sfânta Masă este realizată dintr-o lespede de piatră așezată pe un postament clădit din cărămidă[38]. Pe peretele de nord e zidit, odată cu tencuirea bisericii, un proscomidiar boltit, asemănător nișelor practicate la bisericile de zid.

Din punct de vedere al planului arhitectural, situația bisericii *Sfântul Nicolae* din Pietrari – Anghelești este de cvasiunicitate în momentul de față, ea fiind unul dintre cele două monumente eclesiale din lemn fără pridvor și cu pronaosul poligonal, de pe teritoriul județului Vâlcea. În 1981, Radu Crețeanu amintea în studiul său dedicat bisericilor de lemn din Vâlcea că doar trei astfel de monumente prezintă „tipul autohton cu pronaosul poligonal", menționând-o în mod expres printre ele pe cea de la Pietrari – Anghelești. Istoricul sublinia că „aceste rare exemple sunt supraviețuiri ale unui vechi tip altădată răspândit pe întreg teritoriul țării"[39]. Celelalte două biserici de lemn cu pronaos poligonal sunt cea de la Fețeni – Goranu, ctitorită la 1742 și distrusă după 1990 de un incendiu, și cea de la Opătești – Golești (la granița dintre județele Vâlcea și Argeș),

38 La descărcarea arheologică realizată după strămutarea bisericii, la 30 cm. sub nivelul actualei pardoseli a absidei altarului, a fost descoperită piva de piatră în care inițial fusese încastrat piciorul, cu siguranță și el de piatră, al Sfintei Mese.

39 Crețeanu, Radu, „Bisericile de lemn din Vâlcea" în *Mitropolia Olteniei*, nr. 1-3, ianuarie – martie 1981, Craiova, pag. 109.

datată 1767, încă în picioare. Biserica din lemn de la Pietrari – Angheleşti este, aşadar unul dintre cele două monumente din nordul Olteniei fără pridvor şi cu pronaos poligonal. Andrei Pănoiu, în studiul deja citat, susţine chiar că această biserică reprezintă unicul exemplar păstrat pentru zona de la sud de Carpaţi: „Forma absidată a pronaosului, ca şi lipsa pridvorului, ni se înfăţişează însă aici ca un caz singular. Dovedim în schimb forma de pridvor absidat la biserici ca cele din Zătreni – Vâlcea sau Bălţaţii de Sus – Mehedinţi. (...) Forma aceasta de plan a bisericii din Cărpiniş, cu pronaosul absidat, privită ca o excepţie, este regăsită însă foarte asemănător la bisericile de lemn din Moldova sau din Transilvania. Ea trebuie pusă în legătură şi cu un anumit tip de edificii de cult din zidărie, dezvoltat în paralel, aşa cum este cel al bisericilor din Bălineşti şi Dragomirna – în Moldova, sau al bisericilor din Olari – Curtea de Argeş şi Ludeşti – Ţara Românească[40]. Andrei Pănoiu trage şi el concluzia că acest tip de biserică era cândva foarte răspândit şi că e posibil ca el să fi dispărut din pricina spaţiului restrâns pe care îl oferea credincioşilor, precum şi din lipsa pridvorului.

Ioana Cristache-Panait sesiza la rândul său că: „În Moldova ca şi în toate părţile Transilvaniei, a fost remarcat lăcaşul de lemn al cărui pronaos are contur poligonal. Tipul de plan a fost apreciat drept autentic românesc (s.n.), exemple din zona subcolinară a Carpaţilor întărindu-i acest caracter. Este forma bisericii de la Valea Faurului, a celei de la Bascov, ctitoria din 1747 a negustorului Marin Buliga şi, după modelul ei, a vecinei din Glămbocu (Argeş)". Exemple de biserici cu acest tip de pronaos din judeţul Vâlcea, menţionate de autoare, sunt cele din Feţeni şi Opăteşti. Totodată, Ioana Cristache-Panait subliniază vechimea respectivului plan arhitectonic: „Cercetările arheologice de la Mănăstirea Râncaciov (Argeş) au adâncit semnificaţia istorică a tipului de plan cu pronaos şi altar poligonal prin mărturiile aduse la lumină ale primei biserici din veacul al XV-lea, ai cărei pereţi prezentau această formă"[41]. Într-un alt studiu dedicat bisericilor de lemn, Ioana Cristache-Panait face o interesantă remarcă legată de istoria acestui tip de plan şi de localizarea lui pe teritoriul României: „Cunoscut în toate provinciile româneşti planul dreptunghiular cu pronaosul poligonal şi absida decroşată poligonal reprezintă tipul majoritar în judeţul Bistriţa Năsăud ca şi în Moldova". Forma arhaică păstrată, de plan dreptunghiular cu absida în trei laturi, nedecroşată şi cu pronaosul poligonal, este, în opinia istoricului, cea care „lasă rădăcini în ce priveşte terminaţia poligonală a părţii de vest a bisericilor". Judeţul Hunedoara, de pildă, păstrează cel mai mare număr de biserici din lemn de acest tip, datate în secolul al XVII-lea (Bretea Mureşană – 1650, Târnăviţa – 1661). Pentru zona Banatului este amintită biserica de la Crivina de Jos, datată 1667. În fine, consideraţiile asupra tipului de plan în discuţie se încheie cu o concluzie ce subliniază atât vechimea cât şi importanţa acestuia: „Lăcaşul de lemn cu pronaos poligonal a înrâurit arhitectura de zid" (...) În Transilvania, această formă străveche românească a influenţat şi biserica reformată (biserica din Ţigău, judeţul Bistriţa, atestată 1503)[42].

În fine, reputatul istoric Vasile Vătăşianu consideră că biserica de lemn poate avea trei

40 Andrei Pănoiu, *op. cit.*

41 Ioana Cristache-Panait, *op. cit*, p. 40.

42 Ioana Cristache-Panait, „Biserica de lemn – document al unităţii româneşti" în *B.O.R.*, anul C, nr. 3-4, martie-aprilie, Bucureşti, 1982, pp. 316-317.

tipuri de plan, cu variante. Tipul III, cu nava depășind prin mărime tinda și altarul este, spune el, „un tip primordial derivat din casa de lemn", specific ucrainean și rusesc. Varianta b a tipului III este cea în care „tinda primește spre vest o închidere poligonală, cu trei laturi, rareori cu cinci laturi"[43]. O regăsim în această tipologie pe protagonista studiului de față. Considerațiile de mai sus sunt utile pentru a argumenta prin vocile cele mai autorizate ale istoriei de artă vechimea și răspândirea, cândva, pe întreg teritoriul țării, a bisericii de lemn cu pronaos și altar pentagonal.

Pictura bisericii

Demontarea lăcașului și extragerea frescei de pe timpanul tâmplei și de pe cel dintre pronaos și naos („tâmplișoara") au făcut posibilă o mai corectă evaluare a decorației pictate. Astfel, putem afirma cu certitudine în momentul de față că biserica a fost pentru prima dată tencuită la interior în anii 1845–1846, conform inscripției scrise cu cărbune, descoperite sub tencuiala unei grinzi a semicupolei pronaosului. În acea perioadă, după toate aparențele cu un decalaj de timp între decorarea în frescă a tâmplei și cea a „tâmplișoarei", au fost pictate cele două timpane și, probabil, a fost executată scena eshatologică a morții lumii, în prezent dispărută, pe peretele exterior de sud-vest al pronaosului.

Pictura timpanelor, conform raportului de conservare, a fost ulterior spălată și a suferit repetate intervenții care i-au alterat destul de serios aspectul original. Cu ocazia unor reparații, probabil din a doua jumătate a secolului al XIX-lea[44], biserica a mai fost tencuită o dată, cercuiala și noul strat de tencuială acoperind marginile timpanelor și obturând astfel chenarele și unele părți din scenele pictate.

Inscripția scrisă cu pigment de cinabru, descoperită pe o grindă a pronaosului, în partea inferioară a uneia dintre scenele pictate, dezvăluie, destul de stângaci și numele zugravilor: Gheorghe Diaconu și Toma Gheorghe. Mai mult ca sigur, zugravi diferiți și, probabil, la un interval de timp oarecare, au lucrat fresca tâmplei și pe cea a tâmpliței. Studiul Ioanei Cristache-Panait îl numește pe Nicolae Zugravul drept autor al frescei de la biserica din Pietrari-Anghelești, bazându-se pe semnătura acestuia descoperită pe icoanele existente în interiorul lăcașului (icoana de hram și una dintre icoanele împărătești, dispărute în prezent) la data când dom-

43 Virgil Vătășianu, „Contribuție la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Române", în Anuarul de istorie din Cluj, nr. III/1960, Editura Academiei R.P.R., p.31.

44 La înlăturarea tencuielii interioare, prilejuite de demontarea și relocarea bisericii s-a observat că lanteții care formau cercuiala fuseseră fixați cu cuie țigănești (realizate manual).

nia sa întreprindea cercetarea monumentului: „etapei de renovare a lăcașului de la mijlocul veacului trecut îi aparțin mărturiile activității lui Nicolae Zugravul”[45]. E posibil ca acest zugrav Nicolae să fie autorul frescei de pe timpanul iconostasului. De altfel, stilul mult mai elaborat al picturii iconostasului, vizibil chiar și după repetatele intervenții care au mutilat aspectul inițial al acesteia, indică execuția unui freschist mai experimentat, cunoscător al canoanelor reprezentării bizantine. Pictura „tâmplișoarei” este evident realizată de meșteri mai rudimentari care practic copiază registrele și scenele reprezentate pe timpanul iconostasului, exceptând scena Răstignirii, înlocuite pe „tâmplișoară” cu imaginea Celui Vechi de Zile.

Tâmpla (timpanul iconostasului) este pictată, după canon, în trei registre orizontale. Cel superior are în centru scena Răstignirii. Iisus Hristos pe cruce este încadrat de Maica Domnului și de Ioan Evanghelistul. Chipurile întristate ale soarelui și lunii apar și ele pe un fundal de cer cu stele (cerimea). De-a dreapta și de-a stânga Crucii Pătimirii sunt reprezentați șase dintre profeții Vechiului Testament. În registrul median, în centru este înfățișat Mântuitorul cu Sfânta Evanghelie în mână, încadrat la stânga și la dreapta de Apostoli.

Pe registrul inferior sunt reprezentate icoanele prăznicar, cu următoarele praznice, de la stânga la dreapta: Nașterea Maicii Domnului, Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, Nașterea Domnului, Botezul Domnului, Prezentarea la Templu, Învierea, Înălțarea, Schimbarea la Față, Sfânta Treime și Adormirea Maicii Domnului. Cu excepția scenei Învierii, ce are ca izvod reprezentarea de sorginte occidentală a Mântuitorului triumfător și nu pe cea bizantină a Pogorârii la Iad, celelalte icoane prăznicar respectă indicațiile erminiei bizantine.

„Tâmplișoara” (timpanul dintre pronaos și naos), numit astfel tocmai fiindcă reia pentru uzul cultic al femeilor (care în epocă nu aveau acces în naos) iconografia tâmplei, este, cum observam mai sus, pictată de zugravi mai puțin școliți. Singura modificare ce survine este înlocuirea scenei Răstignirii din centrul registrului superior cu imaginea de sorginte slavă a Celui Vechi de Zile.

În pronaos, de pe peretele de sud a fost extrasă o scenă pictată, de mici dimensiuni, realizată într-o manieră populară, după toate aparențele înfățișând-o pe Maica Domnului – Izvorul Tămăduirii.

Concluzii

Edificiul bisericii de lemn din Pietrari–Angheleşti, relocată și restaurată în anii 2009–2010 la Muzeul Satului Vâlcean de la Bujoreni, a cunoscut trei etape de existență.

În prima etapă – sfârșitul secolului al XVI-lea – lăcașul a aparținut, după toate datele adunate până în acest moment, unui schit, unei mănăstiri sau unei curți boierești, așa cum dovedește pisania mai veche, situată pe extremitatea sudică a grinzii cu pisania de la 8 decembrie 1655. Biserica era la acea dată un paraclis. Avea doar două încăperi: naos și absida altarului, această structură corespunzând nevoilor cultice din epocă. Dovezile în acest sens au apărut cu ocazia demontării și restaurării monumentului:

1. Chertările în care se îmbină tălpile de nord și de sud ale pronaosului în talpa transversală care susține peretele despărțitor între pronaos și naos.

45 Ioana Cristache-Panait, *Bisericile de lemn din centrul piemontului getic*, p. 56.

Trebuie precizat încă de la început că adăugarea unui nou spațiu la o biserică de lemn tradițională realizată în tehnica *blokbau*, respectiv a pronaosului în cazul de față, nu se poate realiza într-un mod viabil decât prin atașarea unor grinzi suplimentare legate de vechiul edificiu, printr-un sistem de *amnare* sau prin cel al unor *decroșuri*. Prelungirea prin *decroș* este însă preferabilă sistemului de *amnare*, acesta din urmă fiind, prin lungimea rezultată a pereților, mai fragil și astfel mai puțin rezistent din punct de vedere structural.

Adăugarea pronaosului prin *decroșuri* a fost alegerea pe care meșterul de la 1655 a preferat-o. Pentru aceasta a fost necesară prelungirea tălpilor bisericii prin atașarea de talpa transversală, ce susține peretele despărțitor dintre pronaos și naos, a tălpilor ce urmau să susțină pereții pronaosului. Această legătură a necesitat realizarea unui tip de chertare special ce nu se mai întâlnește la niciuna dintre îmbinările elementelor bisericii. Este vorba de o chertare de tip *cep și scobitură în cârlig* care a fost adoptată pentru a se evita crăparea și dislocarea capetelor tălpii transversale ce s-a putut păstra după această operațiune, prea scurte pentru a mai avea rezistență. Soluția aleasă de meșter mai prezenta și avantajul că evita totodată crăparea și dislocarea materialului rămas relativ scurt până la chertările alăturate în care se îmbinau la mică distanță și tălpile care susțin pereții longitudinali ai naosului.

Un alt aspect care trebuie evidențiat este faptul că talpa transversală care susține peretele ce desparte pronaosul de naos și cea transversală ce susține peretele dintre naos și absida altarului sunt aproape de aceiași lungime: 548 cm, respectiv 551 cm.[46]

Este evident că, în cazul în care biserica ar fi fost făcută de la început cu pronaos, talpa care susține peretele despărțitor între pronaos și naos ar fi fost lăsată mai lungă la exterior. Astfel ar fi fost suficient material pentru a se realiza chertări drepte simple, îmbinări mult mai ușor de executat, și pe care meșterul le-a folosit la toate celelalte îmbinări ale tălpilor edificiului.

2. Semicalota pronaosului

În partea lui superioară pronaosul se închide cu o semicalotă realizată rudimentar – cu siguranță că nu e opera unui meșter – din dulapi de lemn de plop îmbinați stângaci în chertări simple, așa cum avea să se constate

46 Atât talpa care susține peretele ce desparte pronaosul de naos cât și cea care susține peretele dintre naos și absida altarului par să fie, împreună cu cele de la estul și sud-estul absidei, dintre cele mai vechi, dintre cele originale. Aceste tălpi au un grad foarte asemănător de defibrare și eroziune datorat expunerii la intemperii. Tălpile de nord, de sud ale absidei altarului, ale naosului și ale pronaosului au însă un grad de defibrare și eroziune sensibil mai redus, acest lucru indicând vârsta lor mai recentă. Toate tălpile mai recente, inclusiv cele ale pronaosului, au fost confecționate din bușteni de o calitate vizibil mai slabă față de restul tălpilor bisericii. Tălpile pronaosului sunt mai noduroase, mai subțiri și mai scurte, extremitățile lor depășind puțin chertările și aliniamentul pereților.

la înlăturarea tencuielii, care a precedat operațiunea de demontare a bisericii. În partea de est dulapii care alcătuiesc semicalota pronaosului erau sprijiniți nefiresc pe un arc dublou și acesta cioplit tot din lemn de plop, la fel de rudimentar[47]. După toate evidențele, semicalota aceasta a fost adăugată după strămutarea bisericii la Cărpiniș-Angheleşti, ea neavând nici o legătură structurală cu semicilindrul bolții naosului. Precizăm că semicilindrul naosului, semicalota absidei, precum și timpanele pe care acestea se sprijină sunt întrețesute structural, ele putând fi montate sau demontate numai de jur împrejur (rând după rând).

3. Grinda cu pisanii

Pisania cea mai veche se întinde pe o distanță de mai bine de 6 cm sub zona de îmbinare a respectivei grinzi cu dulapii ce alcătuiau în momentul dezmembrării bisericii semicalota care închidea în partea de sus pronaosul. Din acest fapt rezultă că, inițial, la momentul scrierii pisaniei mai vechi, grinda era ceva mai lungă, fiind scurtată și apoi fiindu-i cioplită și o altă îmbinare în *coadă de rândunică*, probabil la a doua strămutare a bisericii în localitatea Pietrari. La restaurarea grinzii cu pisanii s-a mai putut constata că inscripția de la 8 decembrie 1655 a fost săpată după ce grinda a fost în prealabil parțial netezită de unele defibrări și eroziuni. Aceste iregularități au rămas vizibile pe tot restul grinzii unde această operațiune nu a fost făcută de pisar, inclusiv în extremitatea dreaptă unde se găsește inscripția mai veche care conține și hramul inițial al bisericii.

4. Grinda-lintou a vechii uși a bisericii

Tot la demontarea și restaurarea monumentului s-a constatat că unul dintre dulapii care alcătuiau timpanul ce desparte acum pronaosul de naos provine dintr-o grindă-cunună care susținea cândva acest timpan și care avea inițial și rolul de lintou (buiandrug) al ușii de acces în lăcaș. La prima strămutare, acestei grinzi i-au fost retezate extremitățile (*caii* și chertările cu grinzile pereților), probabil putrezite, ea fiind astfel refolosită la realizarea timpanului pe care odinioară îl susținea. S-a observat că grosimea grinzii variază între 8 și 10 cm, asemenea celei pe care au fost săpate pisaniile și încă uneia de deasupra, toate corespunzând grosimii grinzilor folosite la confecționarea pereților exteriori. S-a mai constatat că, dimpotrivă, grosimea celorlalți dulapi ai respectivului timpan – probabil înlocuiți ulterior – precum și a tuturor dulapilor ce alcătuiesc timpanul care separă naosul de absida altarului au grosimi care variază între 4 și 5 cm. În cantul acestei grinzi, pe mijlocul ei, s-au găsit două locașe cioplite în formă de *scob*, adânci de 7,5 cm, având între ele o distanță de 63 cm. După toate probabilitățile, aceste *scoburi* serveau la îmbinarea usciorilor ușii inițiale de acces din exterior în biserică. Este foarte greu de crezut că, dacă biserica ar fi avut inițial pronaos iar astfel grinda cu pricina ar fi lintoul trecerii dintre pronaos și naos, accesul dintre aceste încăperi s-ar fi putut face printr-un spațiu atât de strâmt.

5. Eroziunea unor elemente aparținând părții de vest a timpanului care desparte pronaosul de naos și a unor elemente ale peretelui de dedesubt

După înlăturarea tencuielii, demontarea și apoi la restaurarea pieselor componente ale bisericii s-a observat că grinzile originare ale timpanului și unele aparținând peretelui de dedesubt ce actualmente desparte pronaosul de naos, pe partea dinspre vest, prezentau o

47 Sprijinirea se putea face mai eficient pe extremitatea vestică a semicilindrului bolții naosului.

serie de eroziuni și defibrări specifice expunerii, cândva, la intemperii. Aceasta sugerează că, inițial, acest perete al naosului, pe care se găsește și grinda inscripționată cu pisania cea veche, constituia partea exterioară de vest a bisericii care inițial avea doar naos și altar.

A doua etapă de existență a bisericii (a doua ctitorire) are loc începând din 1655, conform pisaniei, într-un sat de moșneni pe care nici pisania nici alte documente nu-l identifică. Paraclisul de mănăstire sau de curte e transformat, conform modificărilor arătate mai sus, în biserică de parohie de sat de către meșterul Ognea Ion, ctitori de a doua oară fiind „popa Vasilie cu satul". Acum, îi este adăugat, din rațiuni practice și cultice, pronaosul[48]. Astfel, îi este modificat și accesul dinspre exterior, intrarea fiind mutată pe peretele de vest al pronaosului adăugat, unde este mutată și ușa.

A treia etapă de existență este corespunzătoare mutării bisericii în Cătunul Cărpinișu al satului Pietrari la 1736–1737, când e rectitorită a treia oară de Ghe(o)rghe, fiul popii Vâlcu, în timpul păstoririi Episcopului Climent. Al treilea ctitor (tot împreună cu satul, în mod sigur, deși nu se precizează) provine dintr-o familie preoțească a Pietrarilor și e înmormântat dedesubtul inscripției cioplite pe una dintre grinzile peretelui de sud al naosului.

Rămâne încă deschisă cercetării ipoteza ispititoare că, în forma ei originară, bisericuța de lemn de la Pietrari ar fi putut aparține uneia dintre vechile mânăstiri ale zonei, a căror istorie e începețoșată, și despre care se știe că inițial erau construite din lemn. Nedeslușit rămâne și satul celei de a doua ctitoriri. Tot ce putem presupune este că el nu se afla la o distanță foarte mare de Pietrari. În a doua și a treia etapă a existenței ei, biserica Sfântul Nicolae din Pietrari a fost ctitorie a obștilor de moșneni din zona Hurezi, în fruntea cărora s-au aflat, pe rând, doi preoți: popa Vasilie și popa Gh(e)orghe.

Neașteptata descoperire a pisaniilor monumentului deschide, în viziunea noastră, un nou capitol al istoriei edificării de lăcașe de cult din lemn în Țara Românească, multe dintre opiniile istoricilor care s-au preocupat de studierea acestui fenomen (uneori adevărate prejudecăți) urmând să fie reconsiderate. Radu Crețeanu, de pildă, susține că, în afara unor biserici ca cea de la Marița (despre care, fără dovezi clare, se crede că ar data de la 1556) și cea de la Gușoieni, incert datată la 1550, „nu se mai păstrează în județul Vâlcea nici o biserică de lemn anterioară secolului al XVIII-lea, cele mai multe situându-se în cea de a doua jumătate a secolului iar altele în primele decenii ale secolului următor"[49]. Biserica *Sfântul Nicolae* din

48 Pe de-o parte, la o biserică de sat era nevoie de mai mult spațiu pentru enoriași, pe de altă parte, pronaosul era încăperea în care aveau acces și femeile.

49 Radu Crețeanu, *op. cit.*, p. 106.

Pietrari-Angheleşti dă lovitura de grație unor astfel de aprecieri. Și, probabil, nu e singura. E foarte posibil ca și cealaltă biserică cu acest tip de plan rămasă în picioare, cea de la Opăteşti-Goleşti, și ea tencuită, datată 1767, să fie la fel de veche ca cea de la Pietrari. Avansăm ideea că bisericile de lemn din Țara Românească, fără pridvor, ar trebui reevaluate, vechimea lor putând fi mult mai mare decât cea trecută aleatoriu în repertorii și catagrafii.

Într-o lucrare de referință pentru cei preocupați de arhitectura eclesială în lemn, același Radu Crețeanu face câteva afirmații pe care le vom cita doar ca să punem în evidență desele erori de interpretare a gestului ctitoricesc din Evul Mediu muntenesc. Autorul cărții *Bisericile de lemn din Muntenia* susține: „este cunoscut faptul că, de obicei, bisericile de lemn nu au acea pisanie aproape nelipsită de la intrarea bisericilor de zid, lămuritoare în privința ctitorilor, a datei la care clădirea a fost zidită, zugrăvită, reparată etc. Firește, sunt cazuri amintite uneori de o inscripție ulterioară, în care pisania s-a distrus. De multe ori însă ea nu a existat de la început. Explicația este simplă și în ea se cuprinde de fapt toată istoria bisericilor de lemn (s.n.): ridicate fără spirit de ostentație, prin efortul colectiv și anonim (s.n.) al sătenilor, consemnarea în scris a împrejurărilor construcției nu ar fi avut rost (sic!). Puținele pisanii originare existente arată anul, domnitorul, hramul, uneori și meșterii, dar de cele mai multe ori **nu și cine a făcut biserica** (s.n.). (...) În linii mari se poate afirma că bisericile de lemn au fost ridicate de țărani pentru țărani (sic!)[50].

Se poate acum constata, fără mare efort, că istoria bisericilor de lemn este destul de veche și de complicată și că în niciun caz ea nu poate fi redusă la faptul aparentei inexistențe a pisaniilor originare. Unele pisanii au dispărut, altele au fost poate distruse ori stau și acum ascunse sub straturi de tencuială. Tocmai realitatea deselor mutări sau reparații, mergând până la înnoiri totale ale edificiului, transformă cercetarea istoriei bisericilor de lemn într-o pasionantă investigație ce solicită tenacitate, intuiție, imaginație, spirit de observație și, mai ales, inteligență. E greu de crezut că pisania lipsea de la început, mai ales că, așa cum mai toate cercetările întreprinse în ultimii 20-30 de ani arată, biserica de lemn nu era nici pe departe ridicată „prin efortul colectiv și anonim". Aceasta e o explicație la fel de păguboasă și de neadevărată ca cea conform căreia țăranii construiau biserici de lemn din pricina sărăciei. Bisericile de lemn erau ctitorii ale țăranilor liberi, înstăriți, membri de vază ai comunității care nu ezită nici să-și scrie, spre neuitare, numele, nici să se portretizeze, uneori, cu tot clanul, în tablouri votive a căror ambiție certă este să se ia la întrecere cu

50 Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din Muntenia*, editura Meridiane, București, 1968, cap.: „Ctitori, meșteri, vechime", p. 8.

reprezentările votive ale domnitorilor sau marilor boieri ctitori de lăcașe de cult. Bisericile de lemn erau, deopotrivă, ctitorii ale unor boieri, preoți sau înalte fețe bisericești (de pildă mitropolitul Ștefan). Numele acestora s-a păstrat, din fericire, pentru că nu întotdeauna lăcașele erau ridicate „de țărani pentru țărani" ci de personaje cu prestigiu și avere în comunitatea respectivă, pentru nevoile cultice ale întregii obști.

O altă afirmație de asemenea discutabilă a lui Radu Crețeanu, în continuarea rândurilor mai sus citate, sună astfel: „bisericile de lemn erau lucrate de meșteri de țară specializați în această meserie, plătiți în bani și în natură. Vor fi fost, fără îndoială, și biserici făcute de unii oameni mai dibaci din sat, după modelul caselor de lemn pe care, mai ales în regiunile de deal, gospodarii și le ridicau singuri sau ajutați de neamuri". Nu mai poate fi pus de nimeni la îndoială faptul că ridicarea bisericilor de lemn era opera unor meșteri înalt calificați, de fapt a unor inițiați în tainele unei înalte abilități dulgherești, care dețineau secrete transmise de-a lungul mai multor generații și a căror muncă nu putea fi suplinită de simpli țărani îndemânatici[51]. Meșterii de biserici aparțineau unei bresle cu statut bine definit, activau în centre meșteșugărești și se deplasau în zonele unde erau chemați ca să construiască. În altă ordine de idei, biserica de lemn nu are ca model casa de lemn. E adevărat, biserica e „casa lui Dumnezeu", dar ritualul liturgic presupune existența unor spații cu o cu totul altă configurație și semnificație decât cea a încăperilor unei case. Prin urmare, planul bisericii, morfologia spațiilor, tipul de boltire, sunt total diferite de cele ale locuinței. Asemănările între casă și biserică sunt relative și țin mai degrabă de o privire superficială asupra a două tipuri de arhitectură, sacră și civilă, în mod esențial diferite.

În momentul de față știm cu siguranță că Muzeul Satului Vâlcean de la Bujoreni și-a îmbogățit patrimoniul cu o a treia biserică din lemn, de data aceasta cea mai veche atestată în nordul Olteniei și poate una dintre cele mai vechi atestate din România.

51 Doar demontarea și restaurarea completă a unei biserici din lemn, însoțită de studierea aprofundată a monumentului, dau adevărata măsură a complexității meseriei de constructor al unor astfel de lăcașe.